י. הלכות שכנים

תקנות הראי"ה קוק בדבר נטיעת אקליפטוסים

הרב יעקב אפשטין

א. בין הנושאים שנדונו ע"י חז"ל בעניינים הקשורים לאיכות הסביבה נדון דין הרחקת נזקים בנטיעת אילנות. כאשר עיקר הבעיה היא נזק עקיף שיגיע מבעל האילנות בהתפשטות שרשי אילנותיו לתוך נכסי חבירו.

האיזונים שחכמים קבעו לצורך כך תלויים בקדימה ותלויים בתשלום ממון מהצד הניזק למזיק! היינו חז"ל לא אסרו את הנטיעה וההיזק הנוצר על ידה וזאת אע"פ שישנו חשש של נזק כתוצאה מכך.

ב. נאמר במסכת בבא בתרא (כה ע"ב) במשנה: 'מרחיקין את האילן מן הבור עשרים וחמש אמה, ובחרוב ובשקמה - חמשים אמה, בין מלמעלה בין מן הצד. אם הבור קדמה - קוצץ ונותן דמים, ואם אילן קדם - לא יקוץ, ספק זה קדם וספק זה קדם - לא יקוץ; ר' יוסי אומר: אע"פ שהבור קודמת לאילן - לא יקוץ, שזה חופר בתוך שלו וזה נוטע בתוך שלו'.

מפרש ר"ע מברטנורה (בבא בתרא פ"ב מי"א):

'**ובחרוב ובשקמה** - שרשיהן מרובין", וע"כ צריך להרחיק חמישים אמה. "**בין מלמעלה** - שהאחד מהן מלמעלה בגובה שפוע הר והשני בשפולו: **בין מן הצד** - בקרקע שוה: **ונותן דמים** - דכיון דברשות נטע, שאינו מזיק עד זמן גדול, לא חייבוהו חכמים לקוץ בלא דמים בשביל הזיקא דיחיד: **רבי יוסי אומר** וכו' - והלכה כרבי יוסי'.

יש לשים לב שאף לפי חכמים אע"פ שהנוטע נטע לאחר שהבור כבר היה במקום, בכ"ז קציצת הנוטע מותנית בתשלום הפסדו של הנוטע ע"י בעל הבור. ובעצם, לפי חכמים, הדבר נתון לשיקול דעתו של בעל הבור לפי הכדאיות הכספית של תשלום וקציצה מול נזקו כתוצאה משרשי האילן המפסידים את בורו.

רבי יוסי סובר שכיון שהנזק אינו מיידי אלא מגיע רק לאחר זמן אע"פ שבעל האילן נטע לאחר שהיה כבר בור – על בעל הבור להרחיק את עצמו, משום שההיזק המגיע

מבעל האילן מאוחר ואינו מיידי. ונראה שאף לפי ר' יוסי מלכתחילה על כ"א להרחיק חמישים אמה ואפילו שלא החמירו לחייב את בעל האילן להרחיק מבורות מים שסביבותיו, לכתחילה ודאי חייב לעשות כן.

ג. בדף כו (ע"א) משנה נוספת העוסקת בהרחקות שבין נוטע אילן לבעל שדה:

'לא יטע אדם אילן סמוך לשדה חבירו - אלא אם כן הרחיק ממנו **ארבע אמות**, אחד גפנים ואחד כל אילן. היה גדר בינתים - זה סומך לגדר מכאן וזה סומך לגדר מכאן. היו שרשים יוצאים לתוך של חבירו - מעמיק ג' טפחים כדי שלא יעכב את המחרישה. היה חופר בור, שיח ומערה - קוצץ ויורד, והעצים שלו'.

מפרש ר' עובדיה מברטנורה (בבא בתרא פ"ב מי"ב):

'**סמוך לשדה חבירו** - בין שדה לבן בין שדה אילן: **אלא אם כן הרחיק ממנו ארבע אמות** - כדי עבודת הכרם. שכשיחרוש את אילנותיו לא יהא צריך להכניס מחרשתו לתוך של חבירו. והני מילי בארץ ישראל וכיוצא בה שמחרשתן ארוכה. אבל בבבל ובשאר ארצות שמחרשתן קצרה, בהרחקת שתי אמות סגי. ודוקא בגפנים לגפנים ואילנות לאילנות הוא דסגי בשתי אמות, אבל הבא ליטע שדה אילן סמוך לגפנים, אפילו בבבל וכיוצא בה צריך להרחיק ארבע אמות: **מעמיק שלשה טפחים** - בעל השדה שיצאו שרשי אילנות חבירו לתוך שדהו, קוצצן בעומק שלשה טפחים ואינו חושש: **והעצים שלו** - של בעל השדה. והוא שיהיה המקום שחופר רחוק מאילן חבירו שש עשרה אמה או יותר. אבל פחות מכן, העצים לבעל האילן. דעד שש עשרה אמה מינק ינקי, טפי לא ינקי'.

מתבאר כי חכמים לא אסרו על נטיעה בריחוק מועט משדה חבירו ואע"פ שיש בכך היזק לשדה מצד יניקת מים וחומרי מזון שבקרקע ותחרות עם הצומח בשדה. וזאת מצד הסברא שראוי שכל אחד יעשה בשלו ככל הנצרך לו, ורק אם ההיזק מוחלט אסרו זאת. ולגבי השורשים רשאי בעל השדה שחדרו לרשותו לעוקרם, אולם אם הם במרחק קטן מהעץ הם שייכים לבעל העץ ולא לבעל השדה.

ד. וכך פסק הרמב"ם (הל' שכנים פ"י ה"ז ו-ח):

'מי שהיה לו אילן בתוך שדהו קרוב לבור חבירו אין בעל הבור יכול לעכב עליו ולומר לו הרי שרשי האילן נכנסים לבור שלי ומפסידין אותו שזה נזק הבא מאליו הוא לאחר זמן ובעת שנטע אינו מזיקו וכשם שזה חופר בתוך שלו כך זה נוטע בתוך שלו, וכן ראובן שחפר בור וירד ומצא שרשי אילן של שמעון בתוך שדהו קוצץ וחופר והעצים שלו, ואם היה קרוב לאילן שמעון בתוך ט"ז אמה השרשים של שמעון וקוצצן ונותנן לו, ואם אין צריך לחפֹר בור ויצאו השרשים של שמעון בתוך שדהו הרי הוא מעמיק שלשה טפחים כדי שלא יעכב המחרישה, וכל שורש שמצא בתוך שלשה טפחים קוצצו ואינו חושש שמא יבש האילן של חבירו שזה בתוך שלו הוא חופר'.

'מי שהיתה שדה חבירו נטועה גפנים או שאר אילנות ובא הוא לנטוע בתוך שדהו גפנים בצד גפנים או אילנות בצד אילנות צריך להרחיק ארבע אמות, במה דברים אמורים בארץ ישראל אבל בחוצה לארץ מרחיק בין גפנים לגפנים שתי אמות, ובין גפנים לשאר אילנות או בין אילנות לאילנות ארבע אמות בכל מקום, היה גדר בינתיים זה סומך לגדר וזה סומך לגדר בכל מקום... '. וכ"פ בשולחן ערוך (חושן משפט סי' קנה סעיפים ל ו-לב).

ה. בהתאם לאמור ששורשי אילן מתפשטים אף יותר משש עשרה אמה נאמר בבבא בתרא (כז ע"ב): 'כי אתא רב דימי אמר, בעא מיניה ריש לקיש מרבי יוחנן: אילן הסמוך למיצר בתוך י"ו אמה, מהו? אמר ליה: **גזלן הוא, ואין מביאין ממנו בכורים**. כי אתא רבין אמר רבי יוחנן: אחד אילן הסמוך למיצר, ואחד אילן הנוטה - מביא וקורא, שעל מנת כן הנחיל יהושע לישראל את הארץ'.

היינו, שני אמוראים שבאו מארץ ישראל לבבל מסרו מסורת שונה בשם ר' יוחנן. לפי רבי יוחנן אליבא דרב דימי אילן היונק מתוך שדה חבירו אין מביאים ממנו ביכורים משום שיונק אף משדה חבירו ואין כל הביכורים מארצו של המביא. רבין משם ר' יוחנן חולק ומסביר שאחד מתנאי יהושע בן נון לבאי הארץ היה שימחלו זה לזה את היניקה משדותם. וכל זאת כאשר אין היזק ברור (עי' נתיבות המשפט סי' קנה ס"ק טז).

ו. על פי הרקע ההלכתי יובנו בצורה יותר טובה התקנות לנטיעת אקליפטוסים באגרות הראי"ה. לפני שנבוא לביאור התקנות רקע קצר על עצי האקליפטוס בא"י (לפי מאמרו של יחיאל מדור-חיים "מאה שנים של אקליפטוס נדפס ב"טבע וארץ" תמוז-אלול תשמ"ה, יולי אוגוסט 1985 חוב' כז 5 בהוצאת החברה להגנת הארץ).

השרון היה ברוב שנותיו מיוער ביער של אלוני תבור, אֵילות וחרובים. בערך מתקופת הצלבנים נסתמו אפיקי הנחלים והמים יצרו אזורי ביצה נרחבים שכילו את היער. אעפ"כ ישנן עדויות משנת 1875 שישנם עדיין בשרון יערות מרשימים. במאה השנים אחרי כן כתוצאה מהצורך לעץ במלחמות, מכריתה להסקה ורעיית יתר – נכחד יער השרון. באותה תקופה הוכנס לארץ ע"י המתיישבים היהודים עץ האקליפטוס שניטע על פני אלפי דונמים. הערבים תושבי הארץ התרשמו מהנטיעה המרובה של האקליפטוסים וכינו אותו "סג'ר אל יהוד" – עץ היהודים.

זרעי העץ הובאו ע"י קרל נטר בשנת 1883 ונזרעו אחרי כן ב'מקוה ישראל' ע"י מייסדה קרל נטר. סיבת הבאתו לארץ היתה יכולת העץ לייבש ביצות. סגולה זו היא בזכות גידולו המהיר של העץ אשר שואב את הרטיבות מהקרקע סביבו ויכול להגיע תוך שש שנים לגובה עשרים מטר והיקף גזע של מטר (עפ"י ציטוט של ישראל בלקינד ממייסדי בי"ו בספרו 'ארץ ישראל של זמננו' משנת 1889). כמו"כ העץ מתאים לחרושת עץ הנצרכת בארץ.

תחילת הנטיעה בחדרה (1892) ביוזמת הועד האודסאי לא היה ע"מ לייבש ביצות אלא לתחם גבולות ומחמת שסברו שהאקליפטוס מבריא את האויר ("ריאות ירוקות"). אף במקומות שניטעו אקליפטוסים הם לא ייבשו את הביצות, ועיקר פעולת הייבוש נבעה מניקוז המים, אולם צריכת המים הגדולה של האקליפטוסים סייעה ביבוש הביצות, וע"כ בשרון נשתלו עצי אקליפטוס רבים והוא היה לעץ הנפוץ ביותר בשרון. בתקופת העליה השניה והשלישית עסקו בחדרה הן בייעור והן בעקירת עצים לשם בניית בתים וזה היה אחד ממקורות הפרנסה החשובים.

הראי"ה קוק, רבה של יפו והמושבות, עונה באיגרת רל (מה' מר חשון תר"ע, 1910) לכבוד הועד לקניית קרקעות באה"ק (=בארץ הקודש) בביאליסטאק, כותב להם שבריאות הארץ טובה ומוסיף: "אולי יהיה נדרש באיזה מקומות לנטוע עצי אקליפטוס, למזג את האויר יותר, אין זו הוצאה גדולה. וגם באויר בריא לגמרי ג"כ יפים העצים הנטועים מסביב". נראה שאף הוא לא תפס את האקליפטוסים כמייבשי ביצות אלא כעצים לצל ולהבראת האויר.

ז. תקנות הראי"ה ביחס לנטיעת האקליפטוס מתייחסות לנזק אשר גורמים שורשי האקליפטוס לשדות הסמוכים. לא מצאתי במאמרים שנדפסו על האקליפטוס הערות המלמדות על הנזק היוצא משורשי האקליפטוס, ודוקא מתקנות אלו יש ללמוד שהיה שימוש לרעה באקליפטוס וע"כ נצרכו התקנות.

החידוש בתקנות הוא שבעוד הפסיקה ההלכתית מדברת על נטיעת עצי מאכל וההשפעה על נכסי חבירו, הרי התקנות עוסקות בנטיעת עצי סרק.

הראי"ה קוק באיגרת מאוחרת יותר (תי) מי"ב שבט תרע"ב (איגרת תי) כותב:

לכבוד הועד הנכבד ברחובות ת"ו, שלו'.

בתשובה על מכתבם הנכבד, בדבר התקנות בנידון נטיעות האקליפטוס.

אתכבד בזה להודיעם, שכאשר נתבררה אצלי השאלה בפ"ת ראיתי **כי אי-אפשר, לפי מצב הישוב, להעמיד את הענין בזה על פי הדין**, והננו מוכרחים לתקן בזה כעין תקנות, ע"פ קבלת הרבים. ובפ"ת כך היה, שהסכימה האסיפה הכללית לקבל את התקנות שאסדר לפניהם בזה, ואם יעשו כן גם במושבתם, אז אוכל לאשר גם עבורם את התקנות הנ"ל. אבל כמובן צריך שישולחו אלי ג"כ מטעם האסיפה הכללית נבחרים יודעים במצב הענין, שיבארו לי את הדבר, לפי מצבה של המושבה, שאולי שינוי המצב בין רחובות לפ"ת יגרום שיהיה צורך לשנות במושבותם איזה פרטים.

והנני מצפה בזה לתשובתם המוקדמת,

ברגשי כבוד וברכת ד' מציון,

הק' אברהם יצחק ה"ק

היינו, הראי"ה קוק, מסביר לאנשי המושבה רחובות שלא ניתן לפעול בעניינים אלו עפ"י שורת הדין, אלא צריך לתקן תקנות אשר תתקבלנה ע"י הציבור, ובכך תחייבנה את כל תושבי המושבה.

וז"ל באיגרת שנז (בהערות הסברים שלי לדבריו):

ב"ה, עה"ק יפו ת"ו, ח' ניסן תרע"א.

(לכבוד ועד המושבה, פתח תקוה).

התקנות בדבר האקליפטוס.

א. אסור לנטע עצי איקלי' בלא רשיון הועד.[1]

ב. הועד כשימצא לנכון לתן את הרשיון, ע"פ הנמוקים מיסוד התקנות שיתבארו להלן, יתן להנוטע את הרשאתו בכתב, שבה יהי' מבואר ג"כ ע"פ איזה סעיף מסעיפי התקנות הורשה הנוטע לנטוע את האיק'.

ג. כמו-כן ירשם בספר הועד למזכרת, שע"פ דרישתו של נוטע פלוני, החליט הועד לתן לו את הרשיון לנטוע ע"פ היסוד המיוחד לזה.

ד. בספר הועד וכן בכתב ההרשאה יפורשו ג"כ כל ההגבלות והתנאים השייכים לאותו הנוטע המורשה, ע"פ יסוד התקנות הנ"ל.[2]

ה. במקום בצה, או בכל אופן שתבא על זה תעודה משני רופאים מומחים שיש הכרח לנטע איק' בשביל שמירת הבריאות, יותן הרשיון לפי הצורך של יבשת הבצה, או לפי אותה התכונה שיתוו הרופאים, בתוכן השטח שעליו תתפשטנה הנטיעות הנ"ל.

ו. גם באופן המבואר בסעיף ה' תעשה תעלה, שרחבה ועמקה יהי' ע"פ אומד בקיאים שיעמיד הועד, באופן שתהי' התעלה הנ"ל מגנת כפי האפשרי מהתפשטות הנזק הבא לרגלי השרשים של האיק', העתידים להתפשט בתוך הקרקע המצרנית.

ז. הוצאות חפירת התעלה ומקומה יהיו נדונים מחצה על מחצה, בין הנוטע את האיק' ובין בעל המצר המעכב על ידו.

ח. כל הנוטע עצי איקל' צריך להרחיק עשרה[3] מטר, מגבול של שכנו, חוץ מרוחב התעלה שהנוטע צריך להרחיק, כדי לתן את חצי רחבה מקרקעו, כמובאר בסעיף ז'. יוצא מכלל זה הוא רק אם השטח של עשרה המטר יהי' נדון ע"פ המבואר

1. אין האיסור לשם יצירת מונופול כלכלי וכד', אלא מחמת הנזקים שגורמים עצים אלו לשכניהם מחד, ומאידך הצורך בנטיעות אלו לבריאות הציבור וליבוש ביצות.
2. כוונת הראי"ה קוק שהאישור לנטיעה יכול להיות מכמה טעמים וכיון שכך, צריך להיות רישום על כך הן באישור לנוטע והן ברישומי הועד.
3. מרחק זה גדול מהאמור במקורות שהוא ארבע אמות (שני מטר) לכל היותר!

בסעיף ה', דהיינו שיהי' מקום בצה, או באופן אחר המוכרח ע"פ תעודת הרופאים להיות נטוע באיק' להגנת הבריאות.[4]

ט. אם יראה הועד את מצב הענין שהבא לנטוע את האקליפטוס כונתו היא כדי להציק את שכנו,[5] שיהי' מוכרח למכור לו את אדמתו, אזי לא יתנו את הרשיון לנטע את האיק', כ"א בשיעור הרחקה המספקת להסיר כל היזק מקרקע הסמוכה. ויש בידי הועד להרחיב את ההרחקה יותר משיעור האמור בסעיף ח', כפי ראות עיניו.

י. אם ירצה אחד מהצדדים המחולקים בדבר הרשיון של נטיעת האיק' גם אחרי ההרחקה האמורה בסעיף ח', על פי האמור בסעיף ט', שישבו עם הועד עוד שני אנשים מבני המושבה, מכל צד, כדי להכריע את הענין ע"פ אומד הדעות, אם באמת כונת הנוטע היא כדי להציק את שכניו למכור לו את אדמתו, הרשות בידו, ואלה הנוספים ידונו בזה יחד עם חברי הועד.

יא. ההחלטה שהכונה של הנוטע היא כדי להציק לשכנו, באופן שלא תספיק לו ההרחקה של סעיף ח', צריכה להתקיים ע"פ רוב מכריע של שני שלישי הנאספים לדון בזה.

יב. אותם האיק' הנטועים מכבר אין צריך לעקור אותם, והרי הם בחזקתם, רק אותם אשר נטעו אחרי שנתפרסמה האזהרה שלא לנטע עד בירור הדין, הם צריכים להעקר, עד כדי שיעור ההרחקה האמורה בסעיף ח'. הוצאת העקירה באופן זה חלה היא כולה על בעל המצר[6] הדורש את ההרחקה.

יג. אם יהי' ידוע להועד שהקרקע המצרנית אינה ראוי' לשום נטיעה או זריעה העלולה להיות נפסדת ע"י האיק' הסמוכים, אז יתן רשיון לנטע את האיק' סמוך למצר בלא שום הרחקה.

יד. בשיעור ההרחקה האמורה בסעיף ח', אין חילוק בין אם על הקרקע המצרנית ישנן כבר נטיעות או זרעים, העלולים להפסד ע"י האיק', או שאינם עדיין, רק שתהי' הקרקע ראוי' לנטיעות וזרעים כאלה, יוצא מכלל זה הוא רק אם אין הקרקע ראוי' כלל לנטיעות וזרעים כאלה העלולים להפסד ע"י האיק', כמבואר בסעיף י"ג.

טו. אומד זה אם הקרקע אינה ראוי' לנטיעות וזרעים המקבלים הפסד ע"י האיק' יאושר ע"פ הועד בהכרעת הרוב.

---

4. הראי"ה קוק מבחין בהגבלות המוטלות על הנוטע בין צרכי יבוש ביצה או צרכי בריאות לבין נטיעה לתיחום או ליערנות אשר בה הוא מטיל חובת הרחקה מגבולו של עשרה מטר בנוסף לתעלה שתחצוץ בפני השורשים.

5. סעיף זה מגלה לפי הבנתי את הצורך לתקנות אלו. וכדי לגרום לסנקציה חריפה ניתן בידי הועד להטיל הרחקה אף יותר מעשרה מטר מאחרים כדי שלא יגרום נזק או יסיג גבולו של אחר.

6. הטלת חובת העקירה על בעל המיצר (הניזק) היא בדומה לבעל הבור שצריך לשפות את בעל האילן אע"פ שהבור קדם.

טז. כל ספק בעניני התקנות הללו, יוחלט ע"פ חות דעת הועד, בהכרעת הרוב. אבל יש רשות לכל אחד מן הצדדים לדרוש, שיצטרפו עם הועד עוד עד שני אנשים לכל צד, להחליט את הספק על פי חות דעתם של רוב הנאספים, שהם חברי הועד והנוספים להם ע"פ הדרישה הנ"ל.

תקנות אלו מהוות בסיס להסתכלות רחבה יותר על בעיות איכות הסביבה ופתרונן בשטח זה, ובעיות דומות כגון רעש וגורמים מזהמים, כאשר המסילה ההלכתית אינה סלולה וצריך ליצור תקנות מוסכמות לשם יצירת איזונים נכונים; כאשר הגורמים הממונים מכוונים ומסדרים את היחסים ההדדיים בין הצדדים ומאזנים בין הצרכים הבריאותיים ובין אפשרות ההיזק.